

ΡΩΜΑΝΟΣ Ο ΜΕΛΩΔΟΣ

– ΤΟ ΚΟΝΤΑΚΙΟ

● Του Χριστόδουλου Βασιλειάδη
Δρος Θεολογίας - Μουσικού

Α. Γενικά περί του Κοντακίου

Κατά τα τέλη του 5^{ου} αιώνα εμφανίζεται στην ορθόδοξη υμνολογία ένα καινούργιο είδος, το οποίο αντικατέστησε τους προϋπάρχοντες ύμνους. Το είδος αυτό δεν γνωρίζουμε κατά πόσον χρησιμοποιείτο για λειτουργικούς σκοπούς ή για οποιοσδήποτε άλλους σκοπούς. Όμως κατά τις αρχές του 6ου αιώνα εισάγεται στην λατρεία της ορθόδοξου Εκκλησίας το είδος αυτό. Το είδος αυτό ψαλόταν στην ακολουθία του Όρθρου, αρχικά δε ονομάστηκε «ύμνος», «ωδή» ή «άσμα». Πολύ αργότερα, κατά τον 9ο αιώνα, ονομάζεται «Κοντάκιον»¹.

Κάποιες πρώιμες μορφές του Κοντακίου εμφανίζονται ήδη από τον 4ο αιώνα. Δύο τέτοιοι ύμνοι είναι το «Άσμα καινόν» και «Εθήρευσάν με οι άνομοι». Σ' αυτούς τους ύμνους εμφανίζονται μερικά από τα χαρακτηριστικά των Κοντακίων. Αποτελούνται από στροφές, οι οποίες συνδέονται με αλφαβητική ακροστιχίδα και κοινό εφύμνιο².

Σαν φόρμα το Κοντάκιο έλκει, κατά πάσα πιθανότητα, την καταγωγή του στην Συρία και υπενθυμίζει την ποίηση του αγίου Εφραίμ του Σύρου. Μπορεί να περιγραφεί σαν ποιητικό κήρυγμα. Το περιεχόμενό του είναι αφηγηματικό και δραματικό³. Σκοπός του Κοντακίου είναι η διαπαιδαγώγηση των πιστών.

Τα πρώτα Κοντάκια ήταν δογματικού περιεχομένου και πρέπει να ψάλλονταν μετά την ανάγνωση της ευαγγελικής περικοπής αντί της ομιλίας⁴.

Κύριος εκπρόσωπος και εισηγητής αυτού του είδους θεωρείται Ρωμανός ο Μελωδός⁵.

Έγραψε πάνω από χίλια Κοντάκια, γι' αυτό και ονομάστηκε Πίνδαρος της εκκλησιαστικής ποιήσεως και «Δάντης» της χριστιανικής Ελλάδας⁶. Από αυτά τα Κοντάκια ελάχιστα σώζονται. Σύμφωνα με μια παράδοση η Θεοτόκος έδωσε στον Ρωμανό τον

¹ Βλ. Π. ΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Κοντάκιον*, ΘΗΕ, τ. 7, στ. 784. Ο Νικηφόρος Κάλιστος Ξανθόπουλος το 14ο αιώνα στην «Ερμηνεία στους αναβαθμούς της Οκτωήχου» αποδίδει την εισαγωγή του νέου ποιητικού είδους στο Ρωμανό τον Μελωδό. Βλ. http://www.fhw.gr/projects/cooperations/byzantine_literature/gr

² http://www.fhw.gr/projects/cooperations/byzantine_literature/gr/500/504.html

³ CHRISTIAN THODBERG, *Kontakion*, NGDMM, σ. 181.

⁴ http://www.fhw.gr/projects/cooperations/byzantine_literature/gr/500/504.html

⁵ Ρωμανός ο Μελωδός γεννήθηκε στην Έμεσα της Συρίας και ήκμασε γύρω στο 496, επί αυτοκράτορος Αναστασίου Πρίντου. Από τη Συρία μετέβηκε στην Κωνσταντινούπολη, στο μοναστήρι της Θεοτόκου, το οποίο επωνομάζεται «τον Κυρίου». Κατά πάσαν πιθανότητα έζησε και

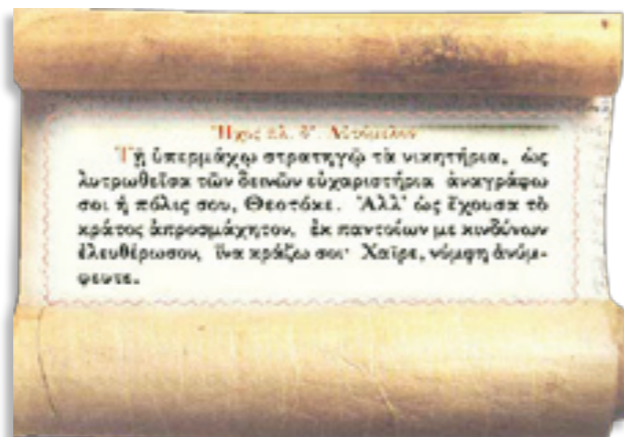
Μελωδό ένα χαρτί και μόλις το έφαγε αξιόθηκε του χαρίσματος να γίνει καλλιφώνος και έβαλλε το Κοντάκιο «Η Παρθένος σήμερα...». Άλλοι ποιητές Κοντακίων είναι οι Κύριλλος Αλεξανδρείας, Συμεών ο θαυμαστορείτης ή Στυλίτης και Ανδρέας ο Πυρρός⁷.

Κατά πάσα πιθανότητα ονομάστηκε Κοντάκιο εξ αιτίας του κοντού ξύλου, γύρω από το οποίο τυλιγόταν ο τόμος της μεμβράνης, ο οποίος περιείχε τον ύμνο. Μια άλλη εκδοχή για την ονομασία του Κοντακίου είναι ότι ονομάστηκε Κοντάκιο, διότι πολύ σύντομα (εν κοντώ) περιέχει όλη την υπόθεση της γιορτής⁸. Κάποιοι άλλοι τέλος το όνομα Κοντάκιο ετυμολογούν από το «κοντό (=τράπεζα ψαλτηρίου) όπου οι ψάλτες άφηναν ή συχνά ακουμπούσαν τα λειτουργικά κείμενα⁹.

Η μορφολογική δομή του Κοντακίου έχει ως εξής: Αποτελείται από ένα πρώτο τροπάριο, το λεγόμενο «προοίμιο» ή «κουκούλιο» και από κάποια πιο εκτενή τροπάρια, τα οποία ονομάζονται «Οίκοι»¹⁰. Τα τροπάρια αυτά ονομάζονταν «Οίκοι», προφανώς, διότι ο όλος ύμνος θεωρείτο ως σύνολο οικοδομημάτων αφιερωμένων στη Θεοτόκο ή στην μνήμη κάποιου αγίου¹¹. Το «προοίμιο» ή «κουκούλιο» είναι σε διαφορετικό μέτρο από τον μέτρο των «Οίκων»¹². Μετά το «προοίμιο» ή «κουκούλιο» υπάρχει ένας στίχος, ο οποίος ονομάζεται εφύμνιο¹³. Αυτός επαναλαμβάνεται και μετά από τους «Οίκους», οι οποίοι ακολουθούν.

Οι ύμνοι συνήθως συγγράφονται έμμετρα, δηλαδή με τονικά μέτρα σε συνήθη βάση της ομοτονίας και της ισοσυλλαβίας των στίχων. Η ομοιοκαταληξία, η οποία χρησιμοποιείτο συχνά στην σύνθεση του Κοντακίου εμφανίζεται πολλές φορές με απλή παρήχηση¹⁴. Βλέπε ανάκλησις - λύτρωσις, προοίμιον - κεφάλαιον, κλήμα - κτήμα.

Τα Κοντάκια αντικατέστησαν κατά τον 6ο αιώνα τις βιογραφίες των αγίων (συναξάρια), οι οποίες ως την εποχή του Ρωμανού αποτελούσαν το ουσιαστικότερο μέρος της λατρείας¹⁵. Τα Κοντάκια πολύ πιθανόν να ψάλλοντο κατά την ακολουθία του Όρθρου. Αργότερα, κατά τον 7ο και 8ο αιώνα εμφα-

νίστηκε ένα νέο είδος υμνογραφίας, ο Κανόνας¹⁶. Αυτός αντικατέστησε το προϋπάρχον Κοντάκιο, το οποίο περιήλθε σε αχρησία. Αυτός είναι, κατά τη γνώμη μας, και ο λόγος, για τον οποίο δεν διασώζονται σήμερα τα περισσότερα από τα Κοντάκια, αφού πλέον δεν αντιγράφονταν κυρίως από τους μοναχούς για λειτουργικούς σκοπούς.

Απομεινάρια του Κοντακίου σώζονται μέχρι σήμερα στην ακολουθία του Όρθρου. Μετά την 6^η ωδή του Κανόνα και πριν το Συναξάριο ο αναγνώστης αναγιώσκει έμμελως το Κοντάκιο, δηλαδή το «προοίμιο» του Κοντακίου καθώς και μιας στροφής, δηλαδή του πρώτου Οίκου¹⁷. Κοντάκιο στη σημερινή λειτουργική πράξη λέγεται αυτό που απέμεινε από ολόκληρο τον ύμνο, δηλαδή το «προοίμιο» ή «κουκούλιο». Αυτό ψάλλεται σήμερα, εκτός από την ακολουθία του Όρθρου, στην οποία αναγιώσκειται, και στην Θεία Λειτουργία μετά την Μικρή Είσοδο και μετά τα Απολυτικά. Τα Κοντάκια επίσης αναγιώσκονται σήμερα και στις ακολουθίες των Ωρών, των Τυπικών και στο Μικρό Απόδειπνο.

Β. Ο Ακάθιστος Ύμνος

Ένα από τα Κοντάκια που σώζονται σήμερα είναι ο Ακάθιστος Ύμνος, δηλαδή οι χαιρετισμοί στην Παναγία. Γι' αυτό και ο λαός λέγει: «Θα πάμε στα Κοντάτζια».

Η μορφολογική δομή του Ακαθίστου Ύμνου έχει

ως εξής: Ο Ακάθιστος Ύμνος περιέχει εικοσιτέσσερις Οίκους. Το «προοίμιο» ή «κουκούλιο» σήμερα είναι το «Τη Υπερμάχω Στρατηγώ...»¹⁸, ενώ αρχικά το «Προσταχθεν μουσικώς...». Η ακροστιχίδα του ύμνου είναι αλφαβητική¹⁹. Ο Ακάθιστος Ύμνος έχει δύο εφύμνια, το «Χαίρε, Νύμφη ανύμφευτε» και το «Αλληλούϊα». Το πρώτο εφύμνιο («Χαίρε, Νύμφη ανύμφευτε») το συναντούμε στους περιττούς Οίκους ενώ το δεύτερο («Αλληλούϊα») στους ζυγούς Οίκους.

Η «ακροστιχίδα» και το «εφύμνιο» είναι αυτά που συνδέουν το Κοντάκιο, αφού είναι κοινά σε όλο το Κοντάκιο. Ο πρώτος Οίκος αποτελεί το πρότυπο, βάσει του οποίου δομούνται όλοι οι υπόλοιποι «Οίκοι». Τα Κοντάκια παλαιότερα ψάλλοντο από τον άμβωνα από τον ιερέα. Η μουσική, την οποία χρησιμοποιούσε ο μελωδός για να δομήσει τα Κοντάκια, ήταν πολύ πιθανόν μια πολύ απλή μελωδία, ίσως μια έμμελης απαγγελία²⁰.

Ο Ακάθιστος Ύμνος μορφολογικά χωρίζεται σε δύο μέρη. Το πρώτο μέρος (Α-Μ) είναι το ιστορικό και το δεύτερο (Ν-Ω) το θεολογικό. Η δομή του Ακαθίστου Ύμνου έχει ως εξής:

- Α. Ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου
- Β. Η απορία της Θεοτόκου για το πώς θα συλλάβει αφού είναι παρθένος
- Γ. Η απάντηση του αρχαγγέλου Γαβριήλ
- Δ. Η σύλληψη του Κυρίου στην μήτρα της Θεοτόκου
- Ε. Η μετάβαση της Θεοτόκου στην Ελισάβετ
- Ζ. Οι αμφιβολίες του Ιωσήφ
- Η. Η προσκύνηση των μάγων
- Θ. Η άφιξη των μάγων

προσταχθέν μουσικώς λαβόν εν γνώσει...».

¹⁹ Ακροστιχίδα ονομάζεται η φράση εκείνη, η οποία δημιουργείται όταν πάρουμε κατά σειρά το πρώτο γράμμα του κάθε Οίκου ή κάθε τροπαρίου. Η φράση αυτή που δημιουργείται αναφέρεται συνήθως στην όλη υπόθεση της γιορτής ή ακόμη και στο όνομα του ποιητή του Κοντακίου ή του Κανόνα. Πολλές φορές η ακροστιχίδα είναι αλφαβητική, δηλαδή ακολουθεί την σειρά των γραμμάτων του αλφαβήτου. Η ακροστιχίδα μπορεί να είναι ακόμη όνομα, ρητό ή και φράση. Το Κοντάκιο των Χριστουγέννων φέρει ακροστιχίδα «Του ταπεινού Ρωμα-

- Ι. Η προσκύνηση των μάγων
- Κ. Η επιστροφή των μάγων στην Βαβυλώνα
- Λ. Η μετάβαση της Θεοτόκου και του Ιωσήφ στην Αίγυπτο
- Μ. Ο Σαραντισμός του Κυρίου. Ο πρεσβύτερος Συμεών

Στο δεύτερο μισό του Ακαθίστου Ύμνου (Ν-Ω) γίνεται λόγος για την σάρκωση του Κυρίου, τη θέωση των ανθρώπων και της θεομητορικής αξίας της Παναγίας.

Όσον αφορά τον ποιητή του Ακαθίστου Ύμνου υπάρχουν διστάμενες απόψεις. Άλλοι θεωρούν τον Ύμνο ποίημα Ρωμανού του Μελωδού, άλλοι του Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Σεργίου, άλλοι του Γεωργίου Πισίδη και άλλοι διαφόρων αρχαιότερων ποιητών.

Γ. Άλλα Κοντάκια και Ύμνοι Ρωμανού του Μελωδού

Ένα προοίμιο ενός Κοντακίου, το οποίο αποδίδεται στον Ρωμανό Μελωδό είναι και το ακόλουθο:

«Ουκέτι φλογίνη ρομφαία φυλάττει την πύλην της Εδέμ. Αυτή γαρ επήλθε παράδοξος σβέσις, το ξύλον του Σταυρού. Θανάτου το κέντρον, και Άδου το νίκος ελήλαται. Επέστης δε Σωτήρ μου βοών τοις εν Άδη: Εισάγεσθε πάλιν εις τον Παράδεισον»²¹.

Το Προοίμιο αυτό αναγιώσκειται έμμελως μετά την ΣΤ' ωδή στον Όρθρο της Γ' Κυριακής των νηστειών, δηλαδή στην Κυριακή της Σταυροπροσκύνησης.

Ένα άλλο Κοντάκιο, το οποίο αποδίδεται επίσης στον Ρωμανό Μελωδό, και το οποίο βρίσκουμε μετά την ΣΤ' ωδή του Όρθρου της Αγίας και Μεγάλης Παρασκευής είναι και το ακόλουθο:

«Τον δι' ημάς σταυρωθέντα, δεύτε πάντες υμνήσωμεν. Αυτόν γαρ κατείδε Μαρία επί του ξύλου και έλεγεν: Ει και σταυρόν υπομένεις, συ υπάρχουν ο υιός και Θεός μου»²².

Το σωζόμενο Κοντάκιο είναι προφανώς το προοίμιο ενός μεγαλύτερου συμπλέγματος ύμνων, από το οποίο σύμπλεγμα σώζεται μόνον το πρώτο τροπάριο (το προοίμιο ή κουκούλιο). Αναφέρεται στο πάθος του Κυρίου και στο θρήνο της Θεοτόκου. ■

στα χρόνια των αυτοκρατόρων Ιουστίνου και Ιουστινιανού.

⁶ Βλ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ, ΑΕΜ, Ρωμανός ο Μελωδός, σ. 291.

⁷ <http://www.musipedia.gr>

⁸ Αντί Κοντάκιον υπάρχει και η γραφή Κοντάκιον.

⁹ <http://el.wikipedia.org>

¹⁰ Βλ. ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ, Ακάθιστος, σ. 20. Οι «Οίκοι» μπορεί να είναι απεριόριστοι σε αριθμό. Βλ. <http://el.wikipedia.org>

¹¹ Στην σημερινή λειτουργική πράξη «Κοντάκιο» λέγεται το πρώτο τροπάριο ενός τέτοιου συνόλου ύμνων, δηλαδή το «προοίμιο» ή το «κουκούλιο». Παραδείγματα τέτοιων Κοντακίων, τα οποία συνέθεσε Ρωμανός ο Μελωδός είναι το «Η Παρθένος σήμερα...», «Επεφάνης σήμερα...», «Τα άνω ζητών...», «Την εν πρεσβείαις ακοίμητον Θεοτόκον...», «Ως απαρχάς της φύσεως...» κ.ά.

¹² Το αντίθετο συμβαίνει μεταξύ του Ειμού και των Τροπαρίων. Ο Ειμός αποτελεί το υπόδειγμα, βάσει του οποίου συντίθενται τα Τροπάρια, που ακολουθούν.

¹³ «Εφύμνιο» ονομάζεται η τελευταία λέξη ή φράση ενός ύμνου, την οποία ο λαός επαναλαμβάνει, αφού οι ψάλτες έψαλλαν ολόκληρο τον ύμνο. Το εφύμνιο μπορεί να είναι ένας, δύο ή τρεις στίχοι, που επαναλαμβάνονται σε όλο τον ύμνο.

¹⁴ <http://el.wikipedia.org>

¹⁵ <http://www.musipedia.gr>

¹⁶ Από τους πρώτους εισηγητές του Κανόνα θεωρείται ο άγιος Ανδρέας Κρήτης.

¹⁷ CHRISTIAN THODBERG, Kontakion, NGDMM, σ. 181.

¹⁸ Παλαιότερα το προοίμιο δεν ήταν το «Τη Υπερμάχω...» αλλά «Το